

УДК 339.137.2(477)

І.В.Ховрак, Г.О.Саранчук,

Кременчуцький національний університет ім. М.Остроградського,
м. Кременчук

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті розкрито розвиток теорій конкуренції та їх особливості; проаналізовано стан, чинники та тенденції конкурентних відносин в Україні, визначено проблеми і перспективи їх розвитку.

В статье раскрыто развитие теорий конкуренции и их особенности; проанализировано состояние, факторы и тенденции конкурентных отношений в Украине, а также определены проблемы и перспективы их развития.

Development of theories of competition and their feature is exposed in the article; the state, factors and tendencies of competition relations, is analysed in Ukraine, problems and prospects of their development are certain.

Ключові слова: теорія, конкуренція, конкурентні відносини, ринок, чинники впливу, концентрація, пріоритети розвитку.

Розвиток конкурентних відносин є однією з важливих складових ефективного функціонування ринкової економіки. За словами лауреата нобелівської премії Д.Стігліца, «... Економічна стабільність потребує колективних дій на глобальному рівні, тобто синергії за Г.Хакеном. Конкуренція і синергія за суттєвим змістом антиподи (конкуренція – боротьба, синергетика – співробітництво). І в той же час це два боки однієї медалі («єдність та боротьба протилежностей»»). [1, с.30] Особливої актуальності це питання набуває в умовах перетворення України у відкриту економічну систему: розширення доступу на внутрішній ринок іноземних підприємств та зміцнення позицій вітчизняних підприємств на світовому ринку. Це підтверджується і у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір» [2, с.87], де основними пріоритетами реформування національної економіки мають стати дотримання єдиних правил конкуренції на ринку для усіх суб'єктів господарювання, ефективна реалізація антимонопольної політики, формування інвестиційної привабливості економіки та її стійкого розвитку.

Питанням розробки методології управління конкурентними перевагами різних об'єктів присвячені роботи як закордонних вчених-економістів, так і вітчизняних дослідників. Науковці зазначають, що еволюція сучасної конкуренції характеризується тенденцією до «згасання» останньої за рахунок скорочення кількості суб'єктів, інтеграції, розвитку транснаціональних корпорацій. [3] Незважаючи на значні досягнення в теорії й практиці управління конкурентними відносинами, є низка проблем, які залишаються предметом дискусій і обговорень.

Тому метою роботи є дослідження та порівняння наукових підходів щодо трактування дефініції «конкуренція», а також визначення сучасних особливостей та перспектив розвитку конкурентних відносин в Україні.

Дефініція «конкуренція» має дуже давню історію, однак до кінця XVIII ст.

вона не була предметом систематичного дослідження вчених-економістів (табл. 1). Встановлено, що з розвитком економічної думки змінювалися внутрішній зміст та форми прояву конкуренції, яку переважно розглядають з позицій поведінкового (боротьба за покупця шляхом задоволення його потреб), структурного (аналіз структури ринку для визначення міри свободи продавця й покупця на ринку) та функціонального (суперництво старого з новим інноваційним) підходів.

Отже, у процесі еволюції теорій конкуренцію розглядають у двох аспектах. По-перше, конкуренція як суперництво суб'єктів за найкращі умови господарювання є необхідною передумовою функціонування ринку та виконує функції стимулювання, розподілення, контролю, які лежать в основі дії ринкового механізму.

Таблиця 1

Еволюція теорій конкуренції та їхніми особливості*

Теорії, представники	Сутність теорій
Класична теорія (XVIII – перша половина XIX ст.) – А.Сміт, У.Петті, Д.Рікардо, Дж.С. Міль, Ж.Б.Сей	Обґрунтування теорії досконалої конкуренції, принципів порівняльних конкурентних переваг. Основний метод конкурентної боротьби – зміна ціни, що може відбуватись через скорочення витрат шляхом підвищення продуктивності праці, впровадження прогресивних методів виробництва.
Неокласична теорія (друга половина XIX ст.) – А.Маршал, Дж.Б.Кларк	Виокремлення «руйнівної конкуренції», яка призводить до монополізації ринку, зростання цін, зниження стимулів до інновацій і погіршення якості товарів та послуг, та «творчої конкуренції», яка зумовлює посилення конкуренції, стимулює інновації, підвищення якості товарів, зниження цін.
Теорія недосконалої та монополістичної конкуренції – Дж.Робінсон, Е.Чемберлін	Дослідження типології ринкових структур та стимулів до інновацій, ролі інновацій у формуванні ринків недосконалої конкуренції.
Теорія ефективної конкуренції (початок XX ст.) – Й.Шумпетер	Запроваджено поняття «ефективна конкуренція» і «ефективна монополія», що пов'язані з процесом нововведень і функцією підприємництва.
Неоавстрійська школа (друга половина XX ст.) – Ф.фон Хайек, Л.Мізес, І.Кірцнер	Конкуренція є динамічним процесом, методом відкриття, породження нових знань. Ефективна конкуренція заснована на пошуку «розсіяного знання» та на монополії на інформацію, якою володіє кожен індивід.
Теорія інституціоналізму – Дж.К.Гобсон, Т.Веблен, Т.Мінз, Д.Р.Коммонс, Дж.К.Гелбрейт, Ф.Перру	Обґрунтування невідворотності появи монополістичних об'єднань в умовах посилення конкуренції та ризиків. Причинами даного процесу вважають розвиток техніки та негативні інстинкти людини (суперництво, заздрісне зіставлення). Вважають монополізацію об'єктивним процесом та пов'язують її зі зменшенням прибутковості.
Теорії неоніституціоналізму – Дж.Ерроу, Р.Коуз, Д.Норт, С.Уільямсон	Досконала конкуренція може реально існувати лише в умовах рівноваги. Процеси злиття і вертикальної інтеграції представляють як стратегії не укріплення монопольної влади, а підвищення ефективності функціонування фірм.
Теорія конкурентної переваги (1980-1990-ті рр. XX ст.) – М.Портер	Виокремлення стадій розвитку країн відповідно до стадій конкуренції: на основі факторів виробництва, інвестицій, інновацій та багатства. Запорукою конкурентоспроможності країн є інноваційні конкурентні переваги.
Теорія конкуренції на основі переваг ресурсів (2000 р.) – Д.Хант	Конкуренція є процесом виявлення нового знання, що супроводжується боротьбою за переваги, коли фірми навчаються найкращим чином використовувати обмежені ресурси.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Теорія конкурентних переваг взаємодії (2005-2007 рр.) – П.Глур, Е.Ланк, А.Мак Кормак	Дослідження джерел конкурентних переваг на всіх рівнях господарювання в умовах глобалізації. Запроваджено поняття «мережа інноваційної взаємодії» як джерело конкурентних переваг.
--	--

* Розроблено авторами з джерел [3; 4, с. 39-40; 5; 6, с. 200-201; 7, с. 103-112; 8, с.196-198]

По-друге, конкуренція є неконфліктною взаємодією учасників конкурентних відносин (координація, конструктивна взаємодія, конкурентне співробітництво) шляхом впровадження інновацій. Це дає змогу завдяки синергетичному ефекту отримати найкращий результат у досягненні індивідуальних та спільних цілей більшості учасників. Сьогодні розвиток конкурентних відносин характеризується динамізмом, багатовекторністю, агресивністю та синергетичністю, що пов'язано з трансформацією суб'єктів ринку, їх цілей та відносин, а також зростанням ролі особистісного чинника та потребами інноваційного розвитку [9, с.5; 10, с.504]. Конкуренція одночасно активно розвивається на всіх рівнях (особистісному, рівні виробників та їхніх об'єднань, регіональному, національному, глобальному).

Конкуренція містить у собі суперечливу єдність, що втілюється в її рисах: як негативній (руйнівний та деструктивний характер), так й позитивній (конструктивний характер). Зазначені риси конкуренції з позиції впливу на суспільство наведені в табл. 2.

Таблиця 2

Вплив конкуренції на суспільство*

Позитивні наслідки конкуренції	Негативні наслідки конкуренції
<ul style="list-style-type: none"> - стимулювання зниження витрат, ефективний розподіл, економія ресурсів; - стрімкий розвиток виробництва, покращання якості продукції та послуг, поновлення асортименту виробів; - прискорення пристосування до зовнішніх та внутрішніх потреб; - підвищення якості управління; - прискорення інноваційних процесів та розвиток інноваційних систем; - покращення життєвого та бізнесового (інвестиційного) середовища; - розвиток людського капіталу; - формування нової культури життєдіяльності відповідно до принципів сталого розвитку; - сприяння вільному економічному вибору. 	<ul style="list-style-type: none"> - майнова диференціація в суспільстві через витіснення малого бізнесу великим; - погіршення економічного і соціального стану менш конкурентоспроможних територій; - надмірне використання природних ресурсів; - екологічні проблеми; - безробіття та втрата трудових ресурсів; - не здатна ліквідувати інфляцію; - відволікання значних коштів на невиробничі потреби (зокрема, видатки на рекламу); - не може забезпечити соціальний захист населення; - не здатна забезпечити оптимальну структуру економіки.

* Розроблено авторами з джерел [8, с. 195-196; 9, с. 4]

Проте в сучасних умовах конкурентні відносини набувають таких специфічних характеристик, як: інноваційна детермінованість складових конкурентного процесу; набуття конкуренцією глобального характеру; «інституційно оформлений» характер конкурентної взаємодії; змагальність як неконфліктна форма конкурентних відносин; інтегративна модель конкурентної поведінки; наявність у суб'єктів конкурентних відносин спільних цілей (сталий розвиток). [8, с.202; 11, с.504]

Конкурентні середовища різних економічних систем відрізняються за рівнем зрілості конкурентних відносин, проте будь-яка держава є учасником формування міжнародного конкурентного порядку. В Україні функції надання державного захисту конкуренції в усіх сферах економіки, методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції, а також проведення державної політики щодо розвитку добросовісної конкуренції виконує Антимонопольний комітет України (АМКУ). Діяльність АМКУ будується на принципах законності, гласності і захисті конкуренції, рівності фізичних і юридичних осіб перед законом, пріоритету прав споживачів. [12, с.49]

Згідно з Законом України «Про захист економічної конкуренції», конкуренція є змаганням «між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» [11, с.4]. Проте сучасна нормативно-правова база зумовлює нерівні умови діяльності різних суб'єктів господарювання, оскільки окремим категоріям підприємств надаються різні пільги або привілеї. Загалом, проведений аналіз дозволяє побудувати концептуальну схему реалізації конкурентних відносин (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна схема реалізації конкурентних відносин*

* Розроблено авторами

Оцінити конкурентні відносини в Україні дозволяє співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках з різними структурними передумовами конкуренції, у загальному обсязі реалізованої продукції (табл. 3). Так, у 2010 р. на ринках, де структурні передумови конкуренції повністю відсутні, було реалізовано 8,5 % продукції, на ринках з домінуванням однієї фірми – 30,7%, на олігопольних ринках – 12,5 % продукції, що свідчить про значні обмеження конкуренції. Також у 2010 р. до АМКУ надійшло 5378 заяв з приводу порушень законодавства про захист економічної конкуренції, за результатами розгляду яких розпочато 371 справу про правопорушення.

Таблиця 3

Динаміка конкурентних відносин в Україні*

%

Роки	Тип ринку			
	«чиста монополія»	ринки з ознаками домінування	«жорстка олігополія»	ринки з конкурентною структурою
2006	6,7	25,8	14,4	53,1
2007	5,7	25,6	12,0	56,7
2008	6,1	24,3	14,1	55,5
2009	6,5	22,6	16,6	54,3
2010	8,5	30,7	12,5	48,3

* Розраховано авторами з джерел [13]

Важливим напрямом діяльності АМКУ є здійснення контролю за концентрацією та узгодженими діями з метою запобігання монополізації ринків та суттєвим обмеженням конкуренції на них. Так, у 2010 р. АМКУ розглянуто на 16,4 % більше заяв про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання, ніж за попередній рік. Найбільш поширеними видами концентрації суб'єктів господарювання, на які органи АМКУ протягом 2010 р. надавали дозвіл, як і в попередні роки, були придбання акцій (часток, паїв) – 71,74 % загальної кількості (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл наданих АМКУ дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за видами*

од.

Рік	Вид концентрації					Всього
	Злиття	Спільне створення	Набуття контролю	Придбання акцій (часток, паїв)	Інші	
2006	20	23	41	415	8	507
2007	13	21	11	663	11	719
2008	26	34	43	711	1	815
2009	1	16	45	394	24	480
2010	21	25	71	401	41	559
Всього	112	131	227	2833	136	3439

* Розраховано авторами з джерел [13]

Тому АМКУ пріоритетними було обрано наступні напрями діяльності на 2011 р. [13]: контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, захист прав та інтересів підприємців і споживачів на соціально важливих ринках; запобігання, виявлення та припинення порушень

конкурентного законодавства; виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання; поширення культури добросовісної конкуренції; а також розробка проекту закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Отже, як свідчить ретроспективний огляд, проблема дослідження конкурентних відносин присутня в науковому здобутку переважної більшості представників різноманітних шкіл та напрямів економічної науки. Сьогодні конкуренція є особливим типом відносин, що вимагає від учасників здійснення управління конкурентними перевагами для досягнення поставлених цілей шляхом змагання, суперництва, співпраці, партнерства з конкурентами в умовах обмежених ресурсів за найбільш повне та якісне задоволення потреб у межах законодавства. Відповідно, конкуренція стала більш значимим та універсальним індикатором економічного розвитку регіонів, країн, світу як на сучасному етапі, так і в перспективі.

Список використаних джерел:

1. Стиглиц Д. Глобалізація: тривожні тенденції / Д. Стиглиц. – М.: Мисль, 2003. – С. 30
2. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с. http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf
3. Гордеев В.А. Институционализм как фактор разработки новой теории конкуренции / В. А. Гордеев // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://newpoliteconomy.org/publications/articles/174.pdf>
4. Ткачова С.С. Сучасні підходи до визначення сутності поняття «конкуренція» / С.С. Ткачова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2011. – Вип. 2 (42), ч. 1. – С. 37–44.
5. Ковальська Л.Л. Теорії конкуренції та їх значення у підвищенні конкурентоспроможності регіону / Л.Л. Ковальська // Збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – 2008. – Випуск 5 (20). – Ч. 1. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_etel/2008_5_1/zbirnik_ETEI_08_1_220.pdf
6. Кремень О.І. Оцінка рівня конкуренції в галузі: статистичний підхід (на прикладі молокопереробної промисловості) / О.І. Кремень // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 3. Т. 3. – С. 200–205.
7. Герасименко А. Еволюція теорії конкуренції в історії економічної думки XVIII–XX століть / А. Герасименко // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 1. – С. 102–114.
8. Тараненко І.В. Формування інноваційної парадигми теорії конкуренції у сучасних глобалізаційних умовах / І.В. Тараненко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 1 (9). – С. 194–203.
9. Дегтярьова І.О. Регіональна конкуренція: сутність, еволюційна зумовленість і тенденції розвитку / І.О. Дегтярьова // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2 (40). – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://relay.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/4/16.pdf>
10. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наукова монографія / С.А. Єрохін. – К.: Видавництво «Світ Знань», 2002. – 528 с.
11. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2213-III // Голос України. – 2001. – № 37. – С. 4.
12. Валітов С.С. Конкурентне право України: Навчальний посібник / С.С. Валітов. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 432 с.
13. Матеріали Антимонопольного комітету України – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua>